

KALVIS KALA DANGUJE

Andrējas BRUOKAS

Andrējis Bruokas (Andrejs Broks) – Latvijas meno akadēmijas dizaino magistras, Latvijas kūrybinių sąjungų tarybos narys, paminklų ekspertas Rygos miesto taryboje, Dizaino technologijų instituto prie Rygos technikos universiteto dėstytojas ir Latvijos dievturių sandraugos dižvaduonis (vyriausiasis vedėjas, pirmininkas). Abu šie dėmenys – profesinis pasirengimas ir atsidėjimas senajai dvasinei latvių tradicijai – lemia ir A. Bruoko tyrimų pobūdį: itin vaizdingą, vizualų, linkusį regėti ir gebantį išvysti. O išvysti latvių dainose tikrai yra ką, kaip rodo ir šis skaitytojui siūlomas autoriaus straipsnis.

Janio Rozentalio freskos, sukurtos Latvių bendruomenės namams Rygoje, eskizas. 1910 m.

■ *Kalvis kala debesīs,
Ko tas kala, ko nekala?
Dieva dēla jostu kala,
Saules meitas vaiņadziņu.*

Latvių daina (BDS: Nr. 33723-0)

Kalvis kala danguje –
Ką jis kala, ko nekala?
Dievo sūnui juostą kala,
Dievo dukrai – vainikėlį.

Už svijonų – kita jūra, rami ir beveik sustingusi. Galėtum patikėti, kad ji pasaulį apjuosia ir už jos pasaulis baigiasi, kadangi paskutinis jau besileidžiančios saulės spindėjimas negęsta iki patekėjimo, savo šviesumu temdydamas žvaigždes. Be to, tikima, kad virš vandens girdimas išnyrančios saulės šnaresys, matyti žirgai ir spinduliuojanti jos pačios galva. Tik iki ten ir patikimas gandas, ir siekia pasaulis. Dešiniajame savo krante Svebų jūra skalauja aisčių gentis, kurių papročiai bei apdaras kaip ir svebų, o kalba artimesnė britaniškajai. Jie garbina dievų motiną. (Tacitas, „Germanija“, 45)¹

■
1 Tacitas 1972: 29–30.

Ši romėnų istoriko Publijaus Kornelijaus Tacito citata dažnai pasitelkiama kaip seniausias istorinis liudijimas apie baltus ir jų savitą religiją, nes jie esą garbinę Dievų Motiną.

Tacitui rašant šias eilutes 98-ais mūsų eros metais, tikriausiai ne vien svijonų (dabartinių švedų), bet ir baltų (aisčių) dainiams pasakiškię ji Saulės žirgai buvo jau seniai žinomas danguje regėtų reiškinių įvaizdis. Juolab kad ir į pietus nuo aisčių gyvenusios germanų tautos garbino dievus dvynius Alkus (*Alci*), kurie, kaip ir graikų dvyniai Dioskūrai – Kastoras ir Poliuksas, taip pat indų dvyniai Ašvinai, yra susiję su žirgų simbolika.

Pas nahanarvalus matyti senoviniam kultui pašvęsta giraitė. Vadovauja tam kultui žynys moteriškais rūbais. Sakoma, kad jų dievai atitinka romėnų Kastorą ir Poluksą. Tokia dievybių esmė, o vardas Alkai. Nėra jokių atvaizdų, jokių svetimo kulto pėdsakų; Alkus garbina kaip brolius, kaip jaunuolius. (Tacitas, „Germanija“, 43)²

Jau prieš 4,5 tūkst. metų mūsų dienų baltų teritorijoje pasirodė indoeuropiečių prabaltų atšaka, atkakusi iš stepių srities, kur žirgas buvo ūkinės veiklos bei apsirūpinimo gyvybiniais ištekliais pagrindinis pagalbininkas, ir jau tada galėjo būti reikšmingas abstraktus atitinkamų gamtos reiškinių simbolis, patekęs į poeziją ir meną, jei tik abstraktaus mąstymo išdidžiai nepriskirsime vien „moderniam“ žmogui.

Iškalbingi šiuo atžvilgiu latvių liaudies dainų pavyzdžiai, kuriuose žirgas ar žirgelis pasirodo su įvairiomis svarbiomis latvių dangaus dievybėmis, tiek jojančiomis, tiek riedančiomis ratais, kaip Dievas, Saulė, Ūsinis, Janis ir kt. O tai galėtų liudyti šių dainų senumą. Pavyzdžiui:

*Ūsiņam bij divi dēli,
Abi vienu vecumiņu;
Neredzēja, kad tie dzima,
Tik redzēja staigājot.
Prāvākais kad strādāju,
Mazākais, kad gulēju.*

Ūsinio buvo du sūnūs,
Abu to paties amželio;
Jis nematē, kai jie gimē,
Tik pamatē vaikštančius:
Didesnījī – dirbdamas,
Mažesnījī – atsigulēs.

*Ūsiņam divi dēli
Sarkanām galviņām;
Vienu sūta pieguļā,
Otr' ar arklu tīrumā.*

Ūsinis turi du sūnus
Raudonom galvelēm;
Vieną siuntē naktigonēn,
Antrā su arklu – į laukā.

*Ūsiņš savus divus dēlus
Darbiņam radināja:
Vienu sūta pieguļā,
Otru arti tīrumā.*

Ūsinis savo du sūnu
Prie darbelio pratino:
Vieną siuntē naktigonēn,
Antrā – lauko arti.³

*No jūriņas izpeldeja
Divi sirmi kumeliņi;
Vienam bija zvaigžņu deķis,
Otram zvaigžņu iemaviņi.
Tie zināja zemei galu,
Tie jūriņas dibeniņu.*

BDS: Nr. 33874-0

Iš jūrelēs plaukt išplaukē
Du širmi žirgeliai;
Vienas su žvaigždzių apklotu,
Kitas – žvaigždzių kamanėlēm.
Jiedu žino žemēs galā,
Jiedu – jūros dugnužēlī.

*Saule (Saulit') savus kumeliņus
Jūriņā peldināja;
Pate sēd kalniņā
Zelta groži rociņā.*

BDS: Nr. 33944-0

Saulė savo žirgužėlius
Jūroje plukdino;
Pati sėdi ant kalnelio,
Aukso vadžios rankoje.

*Saule brauca gar debesi
Div' dzelteni kumeliņi.
Ai, Saulite mīla balta,
Vaj tie tev nepiekusa?
– Lai tie kusa, lai nekusa,
Man nav vaļas dusināt.*

33915-0

2 Tacitas 1972: 28.

3 Šios trys dainos – iš Grīns, Grīna 1992.

Saulė važiavo per dangų
 Dviem geltonais žirgeliais.
 Ai, Saulyte miela balta,
 Ar jie tau dar nepavargo?
 – Ar jie vargo, ar nevargo,
 Nėra laiko ilsinti.

Ne vienas autorius yra pažymėjęs itin didelį latvių dainų Ūsinio ir Saulės panašumą su vedų tradicijos dievais dvyniais Ašviniais (nuo *aśva* ‘ašvis, arklys’) bei saulės dievu Sūrja ar jo variantu Savitaru. Indologas Viktoras Ivbulis savo knygoje „Indoeuropiečių protėvynės paieškos mūsų laikais, siejant su Indija ir baltais“ (2018) primena, kad neperskiriamieji „Rigvedos“ Ašviniai yra Djauso (atitinkančio latvių Dievą) sūnūs, kuriems pašvęsta daug ištisų himnų ir atskirų posmų. Pavyzdžiui:

I.30. Indrai, Ašvinams, Aušrai

18. *samānāyojano hí vām rátho dasrāv ámartyaḥ
 samudré aśvinéyate*
 Drauge jungti gi jūsų ratai, nuostabieji, –
 nemirtingi
 vandenynu Ašvinai rieda.

19. *ny āghnyásya mūrdhāni cakráñ ráthasya
 pári dyām anyád īyate yemathuḥ*
 Ant jaučio snukio [vieną] tekinį ratų laikote,
 aplink dangų kitas rieda.

I.46. Ašvinams

2. *yá dasrá síndhumātarā manotārā rayīṇām
 dhiyá devá vasuvídā*
 Judu, nuostabieji, kuriems jūra – motina,
 pramanytojai lobių,
 įžvalga, – [du] dievu, – gausą randantys.

3. *vacyánte vām kakuháso jūrṇáyām ádhi viśápi
 yád vām rátho víbhiḥ pátāt*
 Šuoliais lekia jūsų aukšti žirgai liulančiu
 paviršiumi,
 kai jūsų ratai paukščių [traukiami] skrieja.

14. *yuvór uśá ánu śrīyam párijmanor upácarat
 ṛtá vanatho aktúbhiḥ*
 Aušra, judviems dailiems aplinkui sukantis,
 iš paskos leidosi, –
 ritimais (ritualais, aukojimais) mėgaujatės
 naktimis.

I.112 Ašvinams

25. *dyúbhir aktúbhiḥ pári pátam asmān áriṣebhir
 aśvinā saúbhagebhiḥ
 tán no mitró váruno māmahantām áditiḥ
 síndhuḥ pṛthiví utá dyaúḥ*
 Dieną naktį ginkite mus apsupę, Ašvinai,
 netrikdoma palaima!
 Lai tai mums Mitra Váruna dosniai dovanoja,
 Áditi, Sindhus, Žemė ir Dangus!⁴

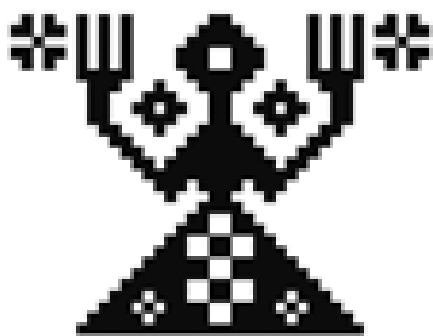
4 „Rigvedos“ ištraukų originalai pridurti ir vertimai pagal juos suderinti Dainiaus Razausko.

Dioskūrai Kastoras ir Poliuksas su savo žirgais. Saugoma Metropolitanu meno muziejuje Niujorke

Sūrja ikonografijoje būdingai vaizduojamas riedantis žirgų traukiamais ratais ir laikantis rankose lotoso žiedus.

Latviškos vilainės iš Sakos raštas

Remiantis dainomis, kuriose mergina puošiasi panašiai kaip saulė, atitinkama simetriška vilainės (tradicinės vilnonės skaros) rašto kompozicija (Saka, Kuržemė) galėtų būti suprantama kaip vaizduojanti Saulės dukrą.

Palyginimui reikšminga pagal kanoną visuo- met simetriška vedų saulės dievo Sūrjos kompozicija, kurioje jis dažnai vaizduojamas arkos pavidalo nišoje, abiejose rankose laikantis vienodus lotoso žiedus ar kitus simbolius.

Vis dėlto V. Ivbulis minėtoje knygoje (p. 112), vos pacitavęs Vilhelmą Manhartą, pasak kurio, „latvių Saulės mitai visumoje taip primena senovės arijų vedų ir senovės graikų, kad vargu ar galima būtų suabejoti dėl jų ryšio“, iškart ir suabejoja. Pasak jo, „teiginys, kad latvių saulė dainose esanti deivė, nėra įtikinamas, todėl iš tiesų jos negalima lyginti su „Rigvedos“ Sūrja ar Savitaru“.

Dievų vaidmenys mitų siužetuose gali skirtis, tačiau itin įdomu, kai sutampa vaizduojamasis jų pavidalas, o jį galima palyginti su Saulės halu, kaip galimu vaizdinio šaltiniu⁵.

Kaip Tacito teiginiai, esą „virš vandens girdimas išnyrančios saulės šnaresys, matyti žirgai ir spinduliuojanti jos pačios galva“, skamba kaip tikri pasakų stebuklai, taip ir dainų pateikėjas dažniau prisipažįsta apie juos girdėjęs, nei pats matęs:

*Sen dzirdeju, nu redzeju
Dievam greznu kumeliņu:
Zīda deķis, zelta segli,
Dimantiņa iemauktiņi,
Caur segliem diena ausa,
Iemauktōs saule lēca.*

BDS: Nr. 33664-5

5 Saulės halas – „optinis reiškiny, susidarantis lūžtant ir atsispindint šviesos spinduliams plunksninių ir plunksninių sluoksnių debesų šešiabriauniuose prizmės formos ledo kristaluose“ (Vikipedija). (Vert. past.)

Jau girdėjau – nūn išvydau
Dievo puošnųjį žirgelį:
Šilko gūnia, aukso balnas,
Deimantinės kamanėlės,
Iš po balno diena aušta,
Iš kamanų saulė teka.

Lieka neaišku, kam iš tikrųjų priklauso šie žirgai – Saulei ar Saulės dukrai, Dievui ar Dievo sūnams, ar gal Mėnesiui? Visus juos dainose susieja dažnas dangiškujų vestuvių motyvas, kurio atmaina yra Dievo sūnaus ir Saulės dukters vestuvės, o kai kuriuose variantuose jaunikio vaidmenį atlieka Mėnuo ar Auseklis.

*Saules meita peldinaja
Jūrā savus kumeliņus;
Dieva dēlis grožus tura,
Maliņāi stāvedams.*

33944-4

Saulės dukra plūkdinėja
Jūroj savo žirgužēlius;
Dievo sūnus vadžias laiko,
Ant kranto stovēdamas.

*Kam tie tādi kumeliņi
Sudrabiņa podziņām?
Dieva dēla kumeliņi,
Saules meitas vedamā.
Pate Saule pūru veda,
Visus mežus veltidama:
Ozolam raibi cimdi,
Liepai mēļu vilnainite,
Smalkajam kārkliņam
Apzeltiti prievietīņi.*

34039-3

Kieno tieji žirgeliai
Sidabro sagelėmis?
Dievo sūnaus žirgeliai,

Saulės dukros vedami.
 Pati Saulė kraitį veža,
 Visiems medžiams dovanų:
 Ažuolui – margos pirštinės,
 Liepai – mėlyna vilainytė,
 O mažajam karklužėliui –
 Paausuoti kaspinėliai.

*Kam tie širmi kumeliši
 Pie Dieviņa nama durīm?
 Tie Mēneša kumeliši,
 Saules meitas precenieka.
 Šodien Saules, šodien Saules,
 Šodien Saules meitu veda;
 Šodien Saule apsedlo
 Šimtu bērus kumelišus,
 Dod tu, Dieviņ, Mēnešam
 Šimts dēliņus jājejiņus.*

33803-0

Kieno tie širmi žirgeliai
 Prie Dievulio namo durų?
 Tai Mėnesio žirgeliai,
 Saulės dukrelės jaunikio.
 Šiandien Saulės, šiandien Saulės,
 Šiandien Saulės dukrą veža;
 Šiandien Saulė pabalnojo
 Šimtą bėrųjų žirgelių,
 Duok, Dievuli, Mėnesiui
 Šimtą raitelių sūnelių.

SAULĖS DVARAS

Kaip galima suprasti iš dainų tekstų, veiksmas vyksta pasakiškajame Saulės dvare, turinčiame stebuklingus vartus, simboliškai susijusius su dievais – Dievu, Mara, Janiu ir pačia Saule. O su Perkūnu, pajauniu Saulės dukters vestuvėse, iškyla dar vienas vaizdinys – pasakiško medžio (tai aukso ažuolas arba obelis), kurį Perkūnas nutrenkia, tuo sukeldamas Saulei didžią širdgėlą:

*Kas ta tāda diža sēta
 Aiz kalniņa lejiņā?
 Tai sētai treji vārti,
 Visi treji sudraboti.
 Par vienim Dievs iebrauca,
 Par otrim mīla Māra,
 Par trešiem Saule brauca
 Div' dzeltenī kumeliņi.*

BDS: Nr. 33807

Kas tai per didis dvaras
 Už kalnelio lomoje?
 To dvaro treji vartai,

Visi treji sidabruoti.
 Per vienus Dievas įrieda,
 Per antrus mieloji Mara,
 Per trečiuosius Saulė rieda
 Dviem geltonaisiais žirgeliais.

*Kas ta tāda liela pile
 Tāi celiņa maliņā?
 Tai pilei triji vārti,
 Visi triji sudrabiņa.
 Pa vienimi Dievs iebrauca,
 Pa otriemi mīla Māra,
 Pa trešiem Jānīts brauca
 Div' dzeltenī kumeliņi.*

BDS: Nr. 32614-0

Kokia ten didi pilis
 To kelelio pakrašty?
 Tos pilies treji vartai,
 Visi treji sidabrėlio.
 Per vienus Dievas įrieda,
 Per antrus mieloji Mara,
 Per trečiuosius Janis rieda
 Dviem geltonaisiais žirgeliais.

*Kam ta sēta pret kalniņu,
 Ko austriņa vizināja?
 Dzelzu stabi, vara vārti,
 Paši tek, neverami.*

BDS: Nr. 3713-1

Kieno dvaras prieš kalnelį,
 Kur aušružė važinėja?
 Gelžies stulpai, vario vartai,
 Patys daros, neveriami.

*Kam ta muiža kalniņā,
 Kam tie vārti lejiņā?
 Jāņam muiža kalniņā,
 Laimei vārti lejiņā.*

32945-0

Kieno dvaras ant kalnelio,
 Kieno vartai lomoje?
 Janio dvaras ant kalnelio,
 Laimės vartai lomoje.

*Jānišam treju vārtu,
 Visi treji aizpuškoti.
 Pa vieniem gani dzina,
 Pa otriem pieguļnieki,
 Pa trešiem Jāņa bērni,
 Jāņa zāles lasidami.*

BDS: Nr. 32921-0

Janyčio treji vartai,
Visi treji išpuošti.
Per vienus piemenys gena,
Per antrus naktigoniai,
Per trečiuosius Janio vaikai,
Janio žoles rankiodami.

*Dieva dēli namu taisa,
Zelta spāres galiņā;
Saulės meitas cauri teka
Ar vizuļu vainadzīņu.*

BDS: Nr. 33754-4

Dievo sūnūs namā stato,
Auksas gegnių galuose;
Saulės dukros prošal bēga
Su žibančiu vainikēliu.

*Lēni lēni Dieviņš jāja
No kalniņa lejiņā;
Saulės meita vārtus vēra,
Zvaigžņu cimduš rociņā.*

BDS: Nr. 33684-0

Lētai lētai Dievas jojo
Nuo kalnelio įlomēn;
Saulės dukra vartus vērē
Su žvaigždžių pirštīnēmīs.

*Kam tie zirgi, kam tie rati
Pie Saulītes nama duru?
Dieva zirgi, Laimas rati,
Saulės meitas precenīeki.
Saulē, meitu izdevuse,
Lūdz Pērkonu panākstōs.
Aizbraukdamīs Pērkonītīs
Nosper zelta ozoliņu.
Trīs gadiņi Saule rauda,
Zelta zarus lasidama.
Zelta zarus salasijse,
Saulē dala dāvaniņas:
Liepai kāra zelta dvieli,
Ozolami dimantiņa,
Mazajami bērziņami,
Tam uzkāra sudrabiņa.
Sikajiemī kārkliņiem
Pa pārim paķēlišu.*

BDS: Nr. 33802-1

Kieno žirgai, kieno ratai
Prie Saulytės namų durų?
Dievo žirgai, Laimos ratai –
Saulės dukros piršlybos.
Saulė, dukrą išdavusi,
Prašo Perkūną palydon.
Pravažiudams Perkūnėlis

Trenkė aukso ažuolaitį.
Tris metelius Saulė verkė,
Aukso šakas rankiodama.
Aukso šakas surankiojus,
Saulė dalo dovanėles:
Liepai davė aukso drobę,
Ažuolui – deimantinę,
Mažajam berželiui,
Tam kabino sidabrinę.
O laibiesiems karkleliams –
Po porą pakelaičių [keliaraiščių].

*Mēness ņēma Saulės meitu,
Pērkons jāja panākstōs.
Pa vārtiemī iejājoti
Nosper zelta ābeliti.
Trīs gadiņi Saule raud,
Zelta zarus lasidama.*

BDS: Nr. 34047-3

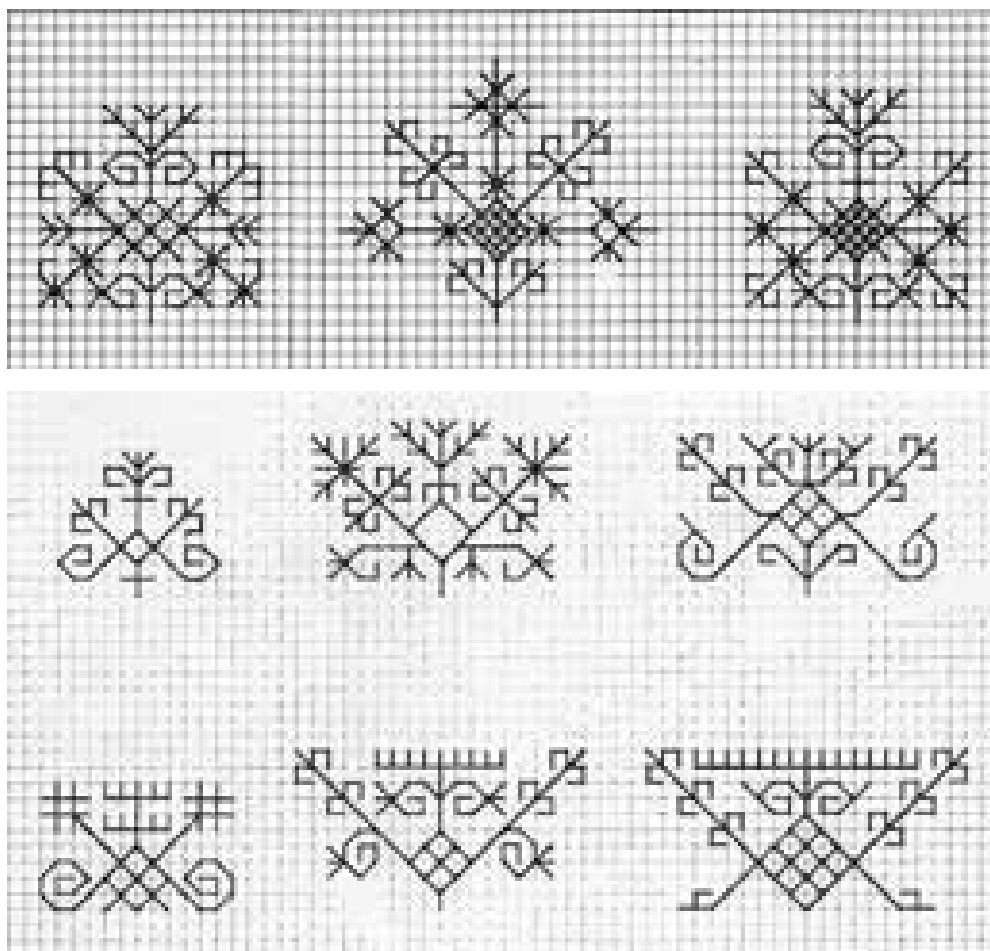
Mėnuo ėmė Saulės dukrą,
Perkūns jojo pajauniuos.
Per vartus įjodamas
Trenkė aukso obelaitę.
Tris metelius Saulė verkė,
Aukso šakas rankiodama.

SAULĖS MEDIS

Savaime suprantama, kyla dar vienas klausimas: kas tai per medis, sukeliantis tokius ypatingus išgyvenimus? Juolab kad ir jo apibūdinimai pasakiški: vario šaknys, aukso šakos, sidabro lapeliai. Neretai jis auga jūroje, ant jūros kranto arba Dauguvoje – vietose, kurios vargiai tiktų paprastam medžiui, kad ir koks jis būtų didelis ir gajus. Paprastai aiškinama, jo tai simbolinis Pasaulio medis, kuris dalija pasaulį į tris lygmenis – saulės, šio pasaulio ir ano pasaulio. Auga jis iš pačios saulės ir tuo pateisina savo pavadinimą – Saulės medis, o neretai ir Aušros medis, kai siejamas su tekančia saule. Šis poetinis įvaizdis dainose turi įvairius vardus, tačiau tie patys simboliniai dėmenys ir sąsaja su saule juos sujungia prasmine gija. Bene ryškiausi šio medžio požymiai – minėtiosios vario šaknys, aukso šakos, sidabro lapeliai:

*Ozols auga jūriņā
Sudrabiņa lapiņām;
Tur Saulīte savas meitas
Sudrabā kaldināja.*

BDS: Nr. 33887

Saulės medžio variācijas
latvių audimo raštuose

Ažuols auga jūroje
Sidabrėlio lapeliais;
Ten Saulytė savo dukras
Sidabru kaldino.

*Ozols auga Daugavā
Ledainām lapiņām;
Tur Saulīte miglu meta,
Vaj bij ziema, vaj vasara.*

BDS: Nr.33885-0

Ažuols auga Dauguvoj
Lediniais lapeliais;
Ten Saulytė miglā meta,
Ar būt žiema, ar vasara.

*Kupla liepa, zelta zari
Jūrmalē smiltienē,
Galā sēd Saules meita,
Pate Saule pazarōs.*

BDS: Nr.33826-0

Kupli liepa, aukso šakos
Jūros kranto smėlyje,
Viršūnėje – Saulės dukra,
Visa saulės pažaruos.

*Kupla liepa, zelta zari,
Mana govū laiderē;
Tur Saulīte jostu kāra,
Saules meita vainaciņu.*

BDS: Nr. 28906-0

Kupli liepa, aukso šakos
Mano karvių laidare;
Ten Saulytė juostą kabino,
Saulės dukra – vainikėlį.

*Bērziņš auga trim lapām
Liela ceļa maliņā,
Tur Saulīte jostu kāra,
Saules meita vaiņadziņu.*

BDS: Nr. 33750-0

Beržas augo trimis lapais
Didžio kelio pakrašty,
Ten Saulytė juostą korė,
Saulės dukra – vainikėlį.

*Es uzgāju ganidama
Birzē zaļu ozoliņu:
Zelta zari, zīžu lapas,
Vidū saule laistijās.*

BDS: Nr. 34065-0

Užējau ganydama
 Biržej žaliā ažuolēļ:
 Aukso šakos, šilko lapai,
 Vidury saulē tvaskējo.

*Es uzgāju ganidama
 Dižan daiļu ozoliņu:
 Vara sakne, zelta zari
 Sudrabiņa lapiņām.*

BDS: Nr. 34066-9

Užējau ganydama
 Didžiai daiļu ažuolēļ:
 Vario šaknis, aukso šakos
 Sidabro lapelīais.

*Es nebiju atraduse
 Tik dižana ozoliņa:
 Vara saknes, zelta zari
 Sudrabiņa lapiņām.*

BDS: Nr. 34066-5

Aš nebuva radusi
 Tokio didžio ažuolēlio:
 Vario šaknis, aukso šakos
 sidabro lapelīais.

*Kur tu augi, daiļš ozols,
 Ka es tevis neredzeju?
 Zīda saknes, zelta zari
 Sudrabiņa lapiņām.*

BDS: Nr. 34066-12

Kur tu augi, dailus ažuol,
 Kad aš tavēs neregējau?
 Šilko šaknis, aukso šakos
 Sidabro lapelīais.

Kaip ir Saulēs žirgelius, šī pasakišķā medī ne
 kiekvienam tenka laimē išvysti. Nors štai pieme-
 naitei tokia laimē gali nusišypsoti dažniau nei ki-
 tiems šio medžio ieškotojams:

*Trīs rītiņi Saule lēca
 Sarkanāja kociņā;
 Meklē kungi, stārastiņas,
 Ta kociņa neatrada.
 Es atradu ganidama
 To kociņu lapojot:
 Zelta zari, vara saknes,
 Sudrabiņa lapiņām.*

BDS: Nr. 33786-8

Trīs rytus saulē tekējo
 Raudonajame medely;
 Ieškojo ponai, seniūnai,
 To medelio nesurado.
 Aš atradau ganydama
 Tā medelī lapojantī:
 Aukso šakos, vario šaknis,
 Sidabro lapelīais.

*Šorīt agri Saule lēca
 Sarkanāi kociņai;
 Ik dieninas kundzins jāja,
 Ta kocina mekledams.
 Nomirst veci, piedzem jauni,
 Ta kocina neatron.*

BDS: Nr. 33786-3

Šīryt anksti saulē teka
 Raudonajame medely;
 Kas dieneļē ponas jojo,
 Šio medelio ieškodamas.
 Miršta seni, gimsta jauni,
 To medelio neranda.

Saulēs medis ant Rucavos valsčiaus moterišķū marškiniķū rankovēs

*Noiet Saule vakarā
Sarkanā kociņā;
Jauni puīši veci tapa,
To kociņu mekledami.*

BDS: Nr. 33786-4

Leidžias saulē vakare
Ī raudonāji medelji;
Jauni bernai seni tapo,
To medelio ieškodami.

O gal pakanka Janio (Joninių) nakti nemiegoti, kad nutiktų tokie stebuklai? Gal ir pats Janis su savo mergelėmis prie jų prisideda?

*Jauni puīši, jaunas meitas,
Jāņa (Jāņu) nakti neguliet,
Tad ritā redzesiet,
Kā saulīte rotājās.*

BDS: Nr. 33209-0

Jauni bernai, jaunos mergos,
Jono (Jonų, Janių) nakti nemiegokit,
Tada ryte pamatysit,
Kaip saulytė šoka.

*Es redzeju Jāņu (Jāņa) nakti
Trīs saulītes uzlecām:
Viena rudzu, otra miežu,
Treša tīra sudrabiņa.*

BDS: Nr. 33207

Aš regėjau Janių (Janio, Jono) naktį
Tris saulytes užtekant:
Viena rugių, kita miežių,
Trečia gryno sidabrėlio.

*Kas spīdeja, kas vizeja
Pie Jāniša nama durvu?
Jānitim div' meitiņas,
Zelta kroņus vēdināja.*

BDS: Nr. 32722-0

Kas spindėjo, kas žibėjo
Prie Janyčio namo durų?
Janytėliui dvi mergelės
Aukso karūnom mojavu.

Saulės dvaras, Saulės, Mėnesio ir Dievo žirgai, Saulės dukra ar dukros, pasakiškasis medis vario šaknimis, aukso šakomis ir sidabro lapais, kurio lajoje saulė tvaska, – kas tie pasakiški, taip dažnai įvairiausiomis variacijomis apdainuojami stebuklai, kurių paaiškinimo neranda ne tik dainose minėtieji bernai, ponai, seniūnai, bet ir šiam

tikslui visą gyvenimą paskyrę mūsų dienų profesionalūs tyrinėtojai?

Dainų pateikėjai atsakymo lyg ir neduoda, bet ar tikrai? O gal jiems tai savaime suprantamas dalykas, kaip saulė danguje? Aiškiai pasakyta, kad jį reikia tiesiog pačiam pamatyti – piemenaujant arba Joninių rytą negulus: „Tada ryte pamatysit, / Kaip saulytė šoka“.

Dainiaus žodžiai nėra vien poetinis pramanas, tiesiog jie ne visai tinkami nusakyti regimiesiems pavidalams. Ne viską, ką manomės regintys vienodai, mes vienodai ir suvokiame, o tai, ką suvokiame, paprastai perteikiame remdamiesi savo ankstesne patirtimi, joje sukauptą savąja „archetipų biblioteka“. Jeigu senieji simboliškieji dainų vaizdiniai yra radęsi gal net ne šimtmečių, bet tūkstantmečių senumo praeityje, tai jų kūrėjus tikrai bus veikę visai kiti vertybiniai archetipai. Jais remdamiesi, jie sau suprantama kalba aiškinosi regimojo pasaulio reiškinius.

SAULĖS HALAS

Tyrinėdamas minėtąsias dainas ir lygindamas jas su kitų senųjų kultūrų religiniais bei mitiniais vaizdiniais, esu priėjęs išvadą, kad ligšioliniai mitinės Saulės tyrimai latvių (ir kitų tautų) tautosakoje yra išleidę iš akių esminį su saule susijusį gamtos reiškinį – Saulės halą, dabar pasaulyje paprastai vadinamą „saulės šunimis“ (ang. *sun dogs*), „saulės stulpais“ ar tiesiog „dviem saulėmis“. Jis gali pasireikšti įvairiai, priklausomai nuo laiko, atmosferos reiškinų ir optinių sąlygų, tokių kaip oro sluoksnių temperatūros inversija bei refrakcija (šviesos spindulių išlinkimas dėl atmosferos poveikio), visumos. Apie šiuos saulės šviesos „šokius“ kalba ištisas dainų apie saulę klodas, o dėl milžiniškos jų įvairovės toli gražu ne visuomet akivaizdu, kad kalbama vis apie tą patį reiškinį. Ir vis dėlto tai yra tiesioginis regėjimas, tai įvardijama ir dainose, kaip jau minėtoje (BDS: Nr. 33664-5) ir kitose:

*Es nebiju redzejuse
Tik ērmīga ozoliņa:
Vara saknes, zelta zari
Sudrabiņa lapiņām.*

BDS: Nr. 34066-5

Aš nebuvo regėjusi
Tokio keisto ąžuolėlio:
Vario šaknys, aukso šakos
Sidabro lapeliais.

*Sen dzirdeju, nu ieraugu,
Dievam sirni kumeliņi,
Dievam sirni kumeliņi
Sudrabiņa lāsītēm.*

BDS: Nr. 33694-0

Jau girdējau – nūn išvydau,
Dievo širmieji žirgeliai,
Dievo širmieji žirgeliai
Sidabrēliu nuberti.

Saulės halas – tai atmosferinis reiškiny, susidarantis saulės šviesai lūžtant dėl ledo kristalų. Priklausomai nuo jų formos, masės ir judėjimo, atmosferoje gali susidaryti ganėtinai skirtingi saulės šviesos regimieji pavidalai – saulės raštai ar dainų žodžiais tariant, „saulės šokių rateliai“. Apskritai halas – tai dangaus šviesulį supantis ratas, kuris ir pats gali būti įvairus, o išraiškiausiai atvejais – jį dar papildo dvi menamos saulės (parhelijai), atsikartojančios už kraštinių halo lankų. Be to, saulės stulpą, kaip centrinę ašį, ir parhelijus gali jungti horizontali šviesos juosta, kartu su saulės stulpu sudaranti kryžių, dargi papildytą zenitocentrinio (aukštyn išlenkto) Pario lanko (pavadinto pirmąsyk jį aprašiusio sero Viljamo Edvardo Pario, 1790–1855, vardu). Naktį tokie pat reiškiniai gali būti regimi žvelgiant į mėnulį.

Dažniausiai šį reiškinį galima stebėti rudenį, žiemą (dažnai ryškiausiai) ir pavasarį. Jis susijęs su šalto oro masės susidarymu danguje. Šie laužtos šviesos efektai paprastai susidaro ryto ir vakaro

valandomis, kai saulė žemai ties horizontu, o jos spinduliams tenka kirsti tankesnę atmosferos sluoksnį. Kadangi orai darosi nenuspėjami (pavyzdžiui, dėl globalinio atšilimo pietų kraštuose vidurvasarį iškrinta metro storio krušos sluoksnis), tai negalima atmesti, kad šitokie reiškiniai galimi ir vasarą, ir kitu paros metu.

Autoriui pasisekė stebėti šį reiškinį Rygoje 2018 m. gegužės mėnesį.

Svarbi įvairių tyrinėtojų svarstymų sulaukusi daina, kurioje pasakiškasis dangaus kalvis sutapatintas su saule, nors kitur jo tapatybė paprastai nepatikslinama. Dvi paskutinės šios dainos eilutės nėra sklandi teksto tąsa, veikiau jos primena dainos pabaigoje pridurtą užmintos mįslės įminimą:

*Kalejs kala debesīs,
Ogles sprāga jūrmalā.
Kas tas tāds kalejiņš,
Kam tik tāļu ogles sprāga?
Ta jau mūsu silta saule,
Savus starus mētadama.*

BDS: Nr. 33729-0

Kalvis kala danguje,
Anglys sprogsta pajūry.
Kas gi yra šis kalvelis,
Kad taip toli anglis sprogsta?
Tai juk mūsų šilta saulė
Savo spindulius svaidanti.

Pasak Pėterio Šmito, „tai negali būti tikra liaudies daina“, jai galima priešpriešinti kitas

Saulės halas Rygoje, Kuršių gatvėje. 2018 m. gegužės 2 d., 19:29

Saulės halas Redriverio kurorte (Naujoji Meksika). 2015 m. sausio 9 d.

dainas, kuriose kalvis paprastai talkina Dievo sūnui ir Saulės dukrai, ir negali būti nei Dievas, nei Saulė, o ir pasakymas „Tai juk mūsų šilta saulė“ nė kiek neprimena liaudies dainos. Taip, dainos tekstas tikrai mena prie jo prisidėjus mažiausiai du pateikėjus: vieną, kuris kažkokio netikėto reginio akistatoje sukūrė ketureilį, ir kitą, kuris vėliau, ne prastesnio regėjimo akimirka, išvelgė jo sąsają su saule. Bet kadangi P. Šmitas pats nėra šio reiškinių patyręs, jam vaizdinių tarpusavio ryšys liko nesuprantamas. Mėginant juos aiškintis pažodžiui, pasitelkus vien teksto analizę, tikrai logikos stinginga; bet pažvelgus į juos kaip į stebuklingą gamtos reginį, tokia poetinė raiška visai įmanoma. Kaip antai vaizdų, regimų nuotraukose.

Jeigu šį Saulės halo reiškinį mūsų protėviai yra „išaiškinę“ kaip pasakiškojo dangaus kalvio paveikslą, jis, šiaip ar taip, būtų skirtinas nuo Perkūno, juoba Perkūno vardas šio tipo dainose net neminimas, o apie kalvį užsimenama klausiama forma.

Kaip jau sakyta, dainose Ūsinis turi du sūnus, kurie jį suartina su vedų dievais dvyniais Ašvinais ir graikų Dioskūrais, susijusiais su saulės bei žirgų simbolika. Jų veiklos laukas bei laikas irgi ne visada sutampa.

Ūsinio buvo du sūnūs,
Abu to paties amželio;
Jis nematė, kai jie gimė,
Tik pamatė vaikštančius:
Didesnįjį – dirbdamas,
Mažesnįjį – atsigulęs.

Ūsinis savo du sūnu
Prie darbelio pratino:
Vieną siuntė naktigonėn,
Antrą – lauko arti.

Ūsinio ženklas pagal dievturių latviškųjų raštų ženklų aiškinimą

Čia verta atsižvelgti ir į kai kurias kitas šio gamtos reiškinių ypatybes: 1) jo simetriškumą, kaip galimą dvynių simbolikos šaltinį; 2) galimybę šiam reiškiniui pasirodyti tik rytuose arba vakaruose, kuri irgi galėtų būti aiškinama kaip dvejetainis dvynių pasireiškimas, o simetriški šviesos atšvaitai – kaip jų ratus traukiantys žirgai; 3) Saulės ir Mėnulio halai – irgi kaip dvyniai, kiekvienas veikiantis savoje pasaulio pusėje: vienas dieną (lauką aria), antras naktį (naktigonėje).

Be minėtųjų dievybių, su šio gamtos reiškinių aiškinimu galėtų būti susijęs tiek romėnų dviveidis Janas (*Jānus*), tiek minėtasis latvių Janis (*Jānis*). Juodu sieja ir vartų simbolika, tik Janio atveju (atsižvelgiant į atitinkamus Saulės halo variantus) išryškėja ryšys su saulės stulpo, neįprastu būdu atsidūrusio vartų viduryje, taip pat rago ir būgno įvaizdžiais, kurių dingstimi galėtų būti Saulės halo zenitocentrinio lanko variantai. Išvelgtas regimasis „vartų stulpo“ atitikmuo galėjo prisidėti ir prie kupolės deginimo papročio, ypač per lietuvių Rasas, kuriose vartai yra esminis dėmuo. Pasigilinus ir į kitų tautų tradicijas, galima spėti, kad Saulės halo kaip „Saulės vartų“ samprata galėjo būti vienu iš šaltinių, formavusių

triumfo arkos, žinomas daugelyje indoeuropiečių kilmės kultūrų, vaizdinį. Tokie „garbės vartai“ itin reikšmingi latvių vestuvinėse apeigose, kuriose nuotaka savo gyvenimo zenite prilyginama Saulės dukrai, ir šis įvykis prilyginamas idealioms dangiškosioms vestuvėms.

*Pūt, Jāniti, vara tauri
Vārtu staba galiņā,
Lai ceļās(i) Jāņa māte
No mīkstiēm spilveniem.*

BDS: Nr. 32636-0

Pūsk, Janyti, vario ragā
Vartų stulpo viršuje,
Lai keliasi Janio motė
Nuo minkštųjų pagalvių.

*Eita, ļaudis, skatities,
Kādi ērmi laukā bij:
Tur Jānītis bungas sit
Vārtu staba galiņā.*

BDS: Nr. 32915-0

Eime, žmonės, pažiūrėti,
Kas gi ten lauke paikioja:
Ten Janytis būgną muša
Vartų stulpo viršuje.

*Sit, Jāniti, zelta vadzi
Savas kūts dibinā,
Tur pakāra mīla Māra
Savu baltu slauceniti.*

BDS: Nr.32452-0

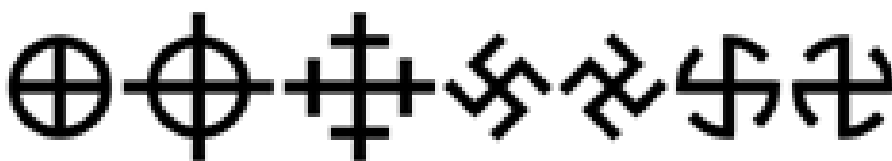
Mušk, Janyti, aukso vagį (kablį)
Savo kūtės gilumoj,
Ten pakorė miela Mara
Savo baltą milžtuvėlę.

Saulės halo reiškinyje išžiūrėtina pirminė dingstis formuotis su saulės kultu susijusiems senųjų religijų vaizdiniams, taip pat jų simboliams ir ženklams, ypač išsiskiriantiems indoeuropiečių kultūros dirvoje, ikonografiniuose bei audinių raštų pavidaluose, nors atskirais atvejais juos tegalime numanyti vien iš aprašymų. Šį reiškinį perteikia simetriškos kompozicijos su centriniu atvaizdu ir dvynių atvaizdais abipus jo. Saulė su paralelinėmis saulėmis galėjo paskatinti atsirasti tiek trejybės, tiek dvynių vaizdinius, o pasakojimuose jie galėjo reikšti įvairiausiai vaizdingais variantais (juk nebuvo galimybės jų užfiksuoti fotografijose!). Iš seniausių saulės religijų šią simbolišką vaizdinę kompoziciją bus perėmusios vėlesnės religijos, ir joje užkodavusios jau kitą prasmę. Tai liudytų kuo įvairiausiose religinėse tradicijose pasirodantys

Švedijoje 2012 m. stebėtas įdomus gamtos reiškinys

Saulės kryžius, keltiškas kryžius,
kryžių kryžius, Perkūno (Laimos)
kryžius (svastika)

visokie kryžiaus pavidalo ženklai: saulės kryžius, keltiškas kryžius, kryžių kryžius, Perkūno (Laimos?) kryžius (svastika) ir kiti panašūs, kurių pirminis šaltinis irgi veikiausiai bus Saulės halas.

Vienas iš seniausių liudijimų apie kryžiaus pasirodymą danguje, užrašytas krikščionių istoriko Cezarėjo Eusebijaus, yra susijęs su Romos imperatoriumi Konstantinu Didžiuoju. Dieną prieš mūšį su savo konkurentu Maksentijumi (312 m. spalio 28 d.) ties Milvijo tiltu per Tiberį, netoli Romos, vidurdienį jis esą regėjęs saulę užstojusį kryžių su užrašu graikiškomis raidėmis „Su šiuo ženklu nugalėsi“. Jį esą regėjusi ir visa kariuomenė. Naktį sapne jam dargi pasirodęs Kristus ir liepęs pagaminti matyto ženklo kopiją, kuri juos apginsianti. Konstantino pergalė šiame mūšyje ir lėmė krikščionybės įsigalėjimą Romos imperijoje.

Ar tai istorinė tiesa, ar tik ideologinė manipuliacija anuomet žinomam saulės kulto simboliui, lai lieka istorikų sąžinei. Tačiau tai, kad Romos imperijoje senosios simbolinės šio ženklo reikšmės perkodavimas prasidėjo tik IV a., užkariauotose teritorijose jau palaiptamui ėmus drausti bei naikinti kitas religijas, yra akivaizdu.

Ir paskesnėje Europos krikščionybės istorijoje tokio kryžiaus pasirodymas prieš mūšį nesyk minimas kaip Kristaus palaikymo ženklas, lemiantis pergalę. Pavyzdžiui, Lindanisės, ar Lyndanisės (dabar Talinas), mūšyje 1219 m. birželio 15 d. danai jau buvo bepralaimę pagonims estams, bet danguje pasirodęs kryžius privertęs danų karius susiimti ir apginti savo pozicijas. Nuo to karto šis kryžius esą ir atsидūręs ant Danijos vėliavos. Tai seniausia pasaulyje ligi šiol tebegaliojanti valstybės vėliava. Šis danų kryžius tapo ištisos šiaurietiškojo kryžiaus tradicijos pamatu. Jis padarė įtaką ir Ventspilio, Cėsių bei daugelio kitų Latvijos miestų herbams.

Ši stebuklinga saulės šviesos žaismė galėtų padėti paaiškinti ir daugelį saulės dainų tekstų simbolių, kurie iki šios aiškinti nevienareikšmiškai. Tokių, kaip Saulės šokis ar žaidimas (*rotāšana*), Saulės aptvaras ar gardas (*sēta*), jo vartai, Saulės dukra ar dukros, Dievo sūnūs, saulės stulpas, vartų stulpas, aukso gegnės, tiltas, raudonasis medis (ir tiesiog nepaprasti medžiai), dvi žvakelės, Saulės, Dievo, Mėnesio žirgai ar kumeliukai, stogo žirgeliai bei visų jų atmainos buities daiktų bei apdarų puošyboje.

NELIETUVIŠKŲ ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Bruokas, Andrėjus = Andrejs Broks

Ivbulis, Viktoras = Viktors Ivbulis

Manhartas, Vilhelmas = Wilhelm Mannhardt

Paris, Viljamas Edvardas, seras = Sir William Edward Parry

Tacitas, Publijus Kornelijus = Publius Cornelius Tacitus

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

BDS = *Krišjāna Barona Dainu skapis*: <<http://www.dainuskapis.lv>>.

Grīns, Grīna 1992 = Marģers Grīns un Māra Grīna. *Latviešu gads, gadskārta un godi*. Rīga: Everest, 1992.

Ivbulis 2018 = Viktors Ivbulis. *Indoeiropiešu pirmdzimtenes meklējumi mūsdienās saistībā ar Indiju un baltiem*. Zinātne, 2018:

Tacitas 1972 = Publijus Kornelijus Tacitas. *Rinktiniai raštai*. Iš lotynų kalbos vertė Dalia Dilytė, Janina Mažiulienė. Vilnius: Vaga, 1972.

Iš latvių kalbos vertė Dainius Razauskas

Originalus straipsnis skelbtas: Andrejs Broks. Kalējs kala debesīs, Ko tas kala, ko nekala? Dieva dēla jostu kala, Saules meitai vaiņadziņu. *Dievturu vēstnese*, Nr. 31, 2019, p. 1480–1498. Versta iš autoriaus atsiųsto atnaujinto varianto.

THE BLACKSMITH FORGES IN THE SKY

Andrėjis BRUOKAS

The article examines Latvian mythological songs where personified celestial bodies are depicted, their prototype is studied, and it is considered whether that prototype could have been an exceptional atmospheric phenomenon – the Halo of the Sun. It is precisely in this phenomenon that the primary basis for the formation of images related to sun worship in ancient religions, as well as their symbols and signs, deeply rooted in the soil of Indo-European culture, can be discerned, especially in iconographic and textile patterns, although in some cases we can only speculate about them from descriptions. This phenomenon is conveyed through symmetrical compositions with a central image and twin images on either side of it. The sun with parallel suns could have inspired the emergence of both triad and twin images, and in narratives, they could have manifested in various picturesque variants (after all, there was no possibility of capturing them in photographs!). Later religions adopted this symbolic visual composition from the oldest sun religions, imbuing it with a different meaning.